

Αloadonia (*Cistus Creticus*)

Δικταμος (*Origanum Dictamnus*)

Δύο μυστηριώδη αρωματικά φυτά της αρχαίας Κρήτης Το ΡΟ-ΝΙ-ΚΙ-ΙΟ και η THEANGELIS

Περίπου το 15% των πινακίδων γραμμικής γραφής Β' του δεκάτου τρίτου αιώνα π.Χ., που αποκαλύφθηκαν από τον Α. Evans στην Κνωσό, αφορούν τα αρώματα και τα αρωματικά φυτά. Πρόκειται κυρίως για ένα δωδεκάδα κομμίων, σπόρων ή αρωματικών ελαίων που προέρχονται από την πλούσια κρητική χλωρίδα, όπως, για παράδειγμα, το κοριανδρόν, κύπριος, σφάκος, το κι-τα-νο, δηλαδή κριτάνος, η «μασίχα» της φοινικιάς-τερεβίνθου. Ταυτόχρονα με τα προϊόντα αυτά, 22 χρώμα ή κοινότητες εργατών υποχρεώνονται να παραδίδουν στο ανάκτορο της Κνωσού, σε ποσότητες 1 έως 34 χίλιογράμμων, ένα μυστηριώδες προϊόν, το ρο-νι-κι-ιο, που μεταγράφηκε στα ελληνικά ως φοινίκιον.

Paul Faure

Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Clérmont-Ferrand

Η λέξη φοίνιξ προσφέρει τουλάχιστον επτά διαφορετικές έννοιες και υποδηλώνει 1) το ερυθρό της πορφύρας, 2) διάφορα μυθικά πρόσωπα, όπως ο Φοίνικας, βασιλιάς της Τύρου, πατέρας της Ευρώπης, 3) διάφορα ελληνικά υδρόνυμα, 4) ένα μυθικό πτηνό της Αραβίας, 5) τη χουρμάδι και τα προϊόντα της, 6) ένα φοινικικό μουσικό όργανο και 7) ένα αγρωστώδες φυτό των αιθαιδίων. Άρα, πρέπει να πιστεύουμε πως η λέξη φοινίκιον, που είναι παράγωγο της, δεν προσδιόριζε άλλο πράγμα, παρά την πορφύρα ή ένα φοινικικό αρματικό φυτό. Την ίδια εποχή, οι γραφές της Κνωσού χρησιμοποιούσαν ήδη τις λέξεις ρο-ru-re-jo και ρο-ru-re-ja, οι οποίες σηματοδοτούσαν την έννοια του χρώματος της πορφύρας. Αποκλείεται, λοιπόν, να εκλάβουμε το ρο-νι-κι-ιο σαν ένα προϊόν θαλής, όπως το ριζάρι, κνήκος, άχρος, μιλ-

τος, πρινακόκι ή κιρμίζο. Όπως το ku-ri-ri-jo των μυκηναϊκών πινακίδων είναι ο Κύπριος ή το άρωμα της Κύπρου και όπως το σημερινό λιθωστικό είναι το άρωμα του Λιβάνου, το ρο-νι-κι-ιο ήταν το άρωμα της αρχαίας Φοινίκης, εκείνο το οποίο, από την εποχή του Ηρόδοτου (Ιστορία, III, 12), όλοι οι Έλληνες και Λατίνοι φυσιοδίφες ονόμασαν λάδανον ή λήδανον, σύμφωνα με τη σημερινή ονομασία λάδα, το «εκκριματώδες φυτό». Μας πληροφορούν πως το λάδανον είναι κομμοεργητήν των φύλλων ενός μικρού θάμνου με ροζ άνθη, ονομαζόμενο κισθος ή κισθαρον ή κισσαρον (*Cistus Creticus* Boissier), και ότι «η έκκριση του φυτού κολλά στα γέφυρα και στα πόδια των τράγων και των καταικίων όταν βόσκουν, και από εκεί μαζεύεται και ζυμώνεται για να πάρει την τελική μορφή του» (Διοσκορίδης, Ιαματική Ύλη 1.97). Το φυτό αυτό εί-

και αρκετά γνωστό στην Κρήτη, όπου αποκαλείται αλαδανία ή λαδανία, αγκίσσρος ή ατζίκανρος, αναλόγως των περιοχών. Μεταξύ των περιοχών Σιφές και Βάλη του Μυλοποτάμιου περισυνέλεξαν αρκετά πρόσφατα ακόμη το πολύτιμο αλάδανον, κατά τις θερμότερες ώρες του καλοκαιριού, με ένα είδος δίκρανου, εφοδιασμένου με δερμάτινους ιμάντες, το οποίο ονομάζεται αραστήρι. Απόξεν τους ιμάντες και σχημάτιζαν με τον αλάδανον μαυριδερές πλάκες 1 έως 3 κιλών, ίδιου βάρους με εκείνες του ρο-νι-κι-ιο που παρέδιδαν άλλοτε στο ανάκτορο του βασιλιά Μίνωα στην Κνωσό. Τα άνθη του κρητικού κισθαρον εικονίζονται στη νυπογραφία της Κνωσού «γαλάζιο πουλί». Οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τη ρητήν αυτή σε θυμιάματα και σε αλοιφές. Της απέδιδαν κάθε είδους θεραπευτικές ιδιότητες: αντιρρευματικές,

θερμαντικές, αντισηπτικές, στυπτικές. Οι χωρικοί της κεντρικής Κρήτης μέχρι το 1970 περίπου χρησιμοποιούσαν τον αλάδανο εναντίον των μολυσματικών νόσων, των χρόνιων αρθριτικών και βρογχιτιδών, της διάρροιας, διαφόρων παιδικών νοσημάτων και της δοθιφώσεως. Οι νοσούντες έβρασαν κρυφά την ευώδη ρητίνη της αλάδανιας και φρόντιζαν μ' αυτήν τα βρέφη, μαλάσσοντας μ' αυτήν τους κροτάφους και το στήθος σε περίπτωση κρυολογήματος. Οι μητέρες έβρασαν λίγο απ' αυτό στο σκούφο ή στο εσώρουχο των μωρών τους, γιατί πίστευαν ότι ο αλάδανος ήταν ικανός να αποτρέψει την θασκακία και να τρέψει σε φρήν το «κακό» και το «πιονήρι». Πριν μερικά χρόνια στην Αίγυπτο και στο Σουδάν, οι όμορφες κοπέλες το έκαigan μέσα στο λουτρό τους.

Στην Κρήτη ορισμένοι αρταίοι το έβαζαν στο φούρο τους για να αρωματίσουν τα ποζιμάδια. Με τον καρπό του αλάδανου θύμαζαν τις εικόνες, τόσο στο Μυλοπόταμο της Κρήτης όσο και στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Τέλος, αυτή η ρητίνη με την αγάριαν και χρωματίζει οσμή είχε την ικανότητα να προσδίδει στα θαμβάκαρα του περασμένου αιώνα ένα θυσινά αλλά εξήγητο χρώμα, ούτως ώστε πολλοί σύγχρονοι ερευνητές θεωρούν πως η λέξη ro-ni-ki-jo συνενώνει τις δύο έννοιες της λέξης φοινίξ, προϊόν των ουρλιθικών ακτών και μια ερυθρή χρωστική ουσία.

Όταν η κρητομυκηναϊκή θαλασσοκρατία αντικαταστάθηκε από την φοινικική θαλασσοκρατία, στις αρχές της πρώτης χιλιετηρίδας π.Χ., η ελληνική λέξη ro-ni-ki-jo των πινακίδων γραμμικής γραφής Β' παραχώρησε τη θέση της στην σημερινή λέξη ladan αρκετά εύκολα, εφόσον η Συρία, γύρω από τη Δαμασκό, και το νησί της Κύπρου διέθεταν δύο ποικιλίες φυτών παρόμοιες με την κρητική λαδανία. Αλλά, φοινίκεος-ους, στην κλασική εποχή, έλαβε και διατήρησε την έννοια του «ερυθρού». Οι φυλόλογοι πιστεύουν επίσης πως το όνομα φοινίκεος είναι ένας σαρκασμός που καθιέρωσαν οι Έλληνες, οι οποίοι θεωρούσαν τους οικονομικούς τους αντιπάλους ως Ερυθρόβερμους, ενώ οι Αιγύπτιοι τους αποκαλούσαν Fenhou, δηλαδή Ξυλοκόρους.

Οι θεραπευτικές ιδιότητες του λαδανού, του κίσθου ή κίσθου εμφανίστηκαν τόσο θαυμαστάς, ώστε θεωρήθηκαν μαγικές από τις μητέρες. Αλλά πουθενά δεν αναφέρεται ότι το λαδανον είχε ενθουσιαστικές, εκστατικές ή προφητικές ιδιότητες, ούτε ότι οι ουσιοκόποισαν τον καρπό του, πράξη που αποκαλείται λιθοναμν-

εία. Αντίθετως, αυτή ήταν η περίπτωση ενός ιερού φυτού, της theangelis ή -αγγελιαφόρος των Θεών-. Το 70 π.Χ., περίπου, ο Πλίνιος (Historia Naturalis, XIV, 164), συνοψίζοντας το σύγγραμμα ενός ελληνιστικού μυθογράφου, δηλώνει ότι είναι «ένα φυτό το οποίο, λαμβανόμενο ως ποτό, δίνει στους Μάγους το χάρισμα της μαντείας» και το οποίο βρίσκεται στα Δικταία όρη της Κρήτης, στο όρος Λίβανος της Συρίας, γύρω από την Βαβυλώνα, και στη Σουσιανή της Περσίας. Αμέσως θυμόμαστε τους Μάγους της παλιάς ιρανικής θρησκείας, που κατασκεύαζαν το haoma, ή ιερό ποτό, με διάφορα παρασιθιοσιγόνα φυτά (μυοκτόνο αμανίτη 1), που ήρθαν από την Ανατολή προφητεύοντας το θάνατο του Αήριου και την έλευση του Υιού του Θεού. Αλλά κανένα κρητικό φυτό δεν έχει τις ιδιότητες του haoma, και από την άλλη πλευρά, οι Μάγοι του Ευαγγελίου ήταν αστρολόγοι που εμπιστευόνταν μόνον τα άστρα. Πρέπει να υπογραμμιστεί 1) ότι το όνομα theangelis είναι η ποιητική επωνυμία ενός φυτού «σταλμένου από τους θεούς», άρα αγαθοεργού, και 2) ότι φυτά στην Δίκτη ή Δίκτος της Κρήτης, το κατ' εδοχόν «θεικό όρος». Το συνθετικότερο όνομα αυτού του φυτού από τα Δικταία όρη της Κρήτης είναι γνωστό: είναι δικταμός, Λατινικά Origanum Dictamnus L. Είναι ένα μικρό φυτό της οικογένειας των χειλεσθών, χρώματος της γαλαζοπρασινής, με αποστρωγγυλεμένα φύλλα, ελαφρώς σαρκώδη και χνουδωτά. Ανθίζει σε μωβ χρώμα, προς τα μέσα του μηνός Ιουλίου, στην πλευρά των θράχων του όρους Εικοσιτέσσερις συγγραφείς της αρχαιότητας και 115 συγγραφείς της σύγχρονης εποχής, που παρέθεσε ο πρόδρομος των Ελευθέρων Πλατάκης στη μονογραφία του «Ο Δικταμός της Κρήτης» (έκδοση Β', Ηράκλειο 1975), εξύμνησαν τις αρετές αυτής της πανάκειας. Φυτό της Θεάς Δικτύννας (ή Άρτεμις Βριτομαρτίας), ο δικταμός δινόταν για να διεκολώνει τα έμμηνα και την απελευθέρωση των γυναικών σε εγκυμοσύνη και για να επουλώνει τα τραύματα. Ακόμη και τα ελαφιά γνώριζαν, φαίνεται, αυτήν τη θεραπευτική ιδιότητα. Σύμφωνα με τον Διοσκορίδη (Ιαματική Ύλη, V, 57), διέβρεχαν τα φύλλα του Δικταμού σε μύστο για να εκχυλίσουν ένα καταπόδι. Ο γιατρός Γαλιένος, στα τέλη του 2ου αιώνα, το σύστηνε για την αντιμετώπιση μιας δικταμώδους παθήσεως, από τις έμμελες πλεγές έως τις νευροπάθειες. Μεταξύ των 14 ονομάτων που του έχουν δοθεί στην Κρήτη σήμερα, το πιο διαδεδομένο είναι «έροντας», επειδή το

άγριο δικταμό θεωρείται σαν ένα αφοροδιακό.

Στην πραγματικότητα, το βασικό έλαίο που φέρει έχουν τα λεπτότατα χνούδια των εμμηλών του, με την καυστική, δηκτική και πλουσιότερη από το θυμάρι οσμή, είναι η πουλεγόνη, η οποία λαμβανόμενη σε μικρή δόση, διεγείρει το νευρικό σύστημα, επιταχύνει το μεταβολισμό και υμάνει τοπικά την θερμοκρασία του σώματος. Δεν είναι ούτε ναρκωτικό ούτε παραισθησιογόνο αλλά τονωτικό και διεγερτικό. Από εδώ προέρχεται η φήμη, αρχαία και σύγχρονη, του θαυματουργού φυτού, πραγματικού δώρου της θεότητας, αγγελιοφόρου της υγείας, της ευτυχίας και του έρωτα. Δικαιοσύνη την επωνομάσια theangelis. Χρειάζεται να προσθέσουμε ότι το έλαιο ριγάνης που προσηφρόταν στις θεότητες, στους ιερείς και τους βασιλείς των ανακτόρων της Κρήτης, των Μικηνών και της Πύλου, από τον 15ον έως τον 13ον αιώνα π.Χ., ήταν ελαιόλαδο αρωματισμένο με απόσταγμα δικταμού, Origanum Dictamnus L., και ότι, όταν έκαφαν όλα αυτά τα ανάκτορα, οι πινακίδες αργύλου, σκληρυνόμενες στη φωτιά, διαείναν την ανάμνηση των πρώτων Ελλήνων αρωματιστών;

Βιβλιογραφία

Για περισσότερα στοιχεία και πλήρη προγενέστερη βιβλιογραφία βλ. του ίδιου, καθηγητή Paul Faure, Parfums et aromates de l'Antiquité, Editions A. Fayard, Paris, 1987.

Two Aromatic Herbs of Ancient Crete

P. Faure

From the Minoan era, in the middle of the second millennium BC, and still today, Crete has been famous for its variety and wealth of its flora and its aromatic herbs, in particular. The most celebrated among them, known especially for their healing properties, are the ladanos, or labdanum, of the Cistus Creticus Boissier genus, called po-ni-ki-jo by the Mycenaeans; and the dictamnus, a Mycenaean, known in Botany as Origanum Dictamnus. This plant, being an attribute of the goddesses Dictyna and Artemis Vritomaritis and of god Eros, was also called «theangels» (= gods messenger) after the role Eros usually has played among the other deities.